

Catalunya: potencialitat social i individualisme

Maria-Àngels Roque. Antropòloga, Institut Europeu de la Mediterrània, Barcelona

Els valors dels catalans han anat canviant amb el temps, lligats, però, a la història, a la memòria col·lectiva i a una identitat que, malgrat el canvi social accelerat que s'ha produït principalment durant el segle xx, s'ha mantingut forta i ha sabut integrar els nous temps i els nous agents socials amb uns valors de construcció individual i social.

Els comportaments estan lligats als valors i a les representacions col·lectives, i aquestes estan al mateix temps lligades a la història específica. Dins la dinàmica social, els valors varien amb el temps, de manera que dins de les identitats col·lectives quotidianes es manifesten diversos estils de vida que comporten noves complexitats.

Quan es parla de països sense estat s'acostuma a fer a partir d'aspectes antropològics, que són els que permeten definir la seva identitat, mentre que els països amb estat són sotmesos a estudis sociològics. Igualment, la identitat d'un país sense estat és vista des de l'etnicitat mentre que la d'un país amb estat propi es veu des del cosmopolitisme. Cosmopolitisme que es percep a Catalunya des de fa ja molts anys.

La Mediterrània ha constituït un medi afavoridor de la unió i la fusió de la cultura catalana amb totes les cultures que circumval·len la Mediterrània, i ha atribuït a Catalunya un important paper de cruïlla entre la ciència i la tècnica que ha arribat fins als nostres dies, amb una forta influència de l'apropiació tecnològica en el camp social de la construcció dels valors.

Les societats contemporànies són, però, complexes, i s'han d'analitzar des de múltiples òptiques amb diferents variables; per aquesta raó vam voler participar en el projecte de l'enquesta europea (i fer una mostra específica per Catalunya) on els valors es poguessin mesurar de forma comparativa.

Així, l'any 1990 l'Institut Català de la Mediterrània (Generalitat de Catalunya) va promoure i patrocinar una mostra específica per a Catalunya seguint la seva línia de treballs de caràcter internacional i comparatiu.¹ Deu anys més tard, es va dur a terme la tercera aplicació de l'Enquesta Europea de Valors, entre el 1999 i el 2000. L'any 1999 es van realitzar dues enquestes, una per Espanya i una altra per al País Basc i Navarra, i la primavera del 2000 s'elaborà una enquesta de valors a Catalunya dins d'aquesta tercera onada de l'EVS. L'enquesta de Catalunya va beneficiar-se de la comparació amb les dades de la d'Espanya, recollides el 1999, i de la confrontació amb la mateixa de Catalunya realitzada deu anys abans.

Fa més de dues dècades, Ronald Inglehart va plantejar la hipòtesi que les prioritats de valors

---

1. El resultat va ser la publicació de l'estudi *El sistema de valors dels catalans. Catalunya dins l'Enquesta Europea de Valors dels anys 90*, Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis, 1991.

occidentals estaven canviant: passaven dels valors materialistes cap als postmaterialistes, és a dir, de donar la màxima prioritat a les possessions físiques i la seguretat a emfasitzar el sentiment de pertinença a un grup, en l'expressió d'un mateix i en la qualitat de vida. En la dècada que va de 1990 al 2000, a Catalunya va créixer una mica aquesta evolució cap al postmaterialisme, tot i que el canvi va donar-se realment l'any 1990, ja que abans d'aquesta data els materialistes eren més del doble dels actuals, mentre que el postmaterialisme registrava proporcions menors a les d'ara. Però des de llavors aquest avanç del postmaterialisme s'està realitzant amb resistències.

A la Catalunya del 2000 s'observa una tendència en l'evolució del seu sistema de valors, on s'incrementa la individualització/individualisme, ja que es dona més importància a l'individu que a la societat; es considera que els individus són responsables de les seves vides, es valora la independència personal, i s'entén que cadascú s'ha de preocupar dels seus propis assumptes, sense interessar-se gaire pel que fan els altres, la qual cosa pot conduir a un cert aïllament. La llibertat és més valorada que no pas la igualtat: amb un 45% de la tria sobre el que és el més important, un 38% que considera a la igualtat com a prioritària. Així, han augmentat els nivells de permissivitat en comportaments referents a l'àmbit privat o familiar, com el divorci, l'avortament, o l'eutanàsia. El divorci és valorat amb un grau de permissivitat de 6,74, mentre que deu anys abans només era de 5,55; igualment, l'avortament se situa amb un valor de 5,48, mentre que l'any 1990 arribava tan sols al 4,55; i per últim, els catalans del 2000 justificaven l'eutanàsia amb una puntuació de 5,36, quan l'any 1990 era del 3,93. També s'ha incrementat la permissivitat pel que fa a la llibertat sexual, la prostitució o l'adulteri (per exemple, l'homosexualitat té l'any 2000 una valoració escalar de 5,84, mentre que el 1990 es quedava en el 3,53).

En la construcció del model català, és cabdal el caràcter d'adscripció voluntària al model, que

implica una concepció de la identitat dinàmica i una praxi de la interculturalitat on l'individu pot autodefinir-se partint de diferents referents de pertinença. La tolerància és un valor essencial, lligat un altre cop a l'individu, i Catalunya es constitueix com a graella d'identitat on els individus, els ciutadans, poden situar-se i reformular-se estratègicament com a subjectes, més que no pas com a objectes d'una tradició cultural fossilitzada. L'adscripció voluntària a la cultura catalana per damunt de la filiació ha accentuat el model igualitari, que en la construcció imaginària del país s'ha complementat amb l'individualisme i amb un estereotip positiu de «l'ètica del treball», on la possibilitat de mobilitat social ascendent es legitima per l'esforç individual, de la qual el «seny», la ponderació, és la virtut definitiva.

En la construcció del model català, és cabdal el caràcter d'adscripció voluntària al model

La separació entre catalans d'origen català i catalans d'origen divers és una dada fonamental a l'hora d'entendre i analitzar la societat catalana. En alguns casos, se'ns mostren com dues comunitats diferents, amb grans diferències entre elles, de manera que de vegades la mitjana resultant de la suma d'aquestes dues subcultures descobreix notables desviacions en el seu si. Els trets diferencials més significatius es basen en general en el fet que en el grup de nascuts fora del territori de Catalunya predominen valors més conservadors, lligats a la seguretat i a l'economia. Els nascuts a Catalunya presenten valors més aviat vinculats amb el món urbà i dintre l'esfera de la contemporaneïtat. De tota manera, l'emigrant comporta en ell mateix un esperit emprenedor, pel fet de prendre la decisió de la mobilitat geogràfica. El que emigra busca un canvi personal i acostuma a adequar-se al model que desitja encara que de vegades amb fractures.

En l'enquesta de 1981, Espanya i Itàlia es manifestaven més insatisfets que els veïns europeus del nord, i uns nivells baixos de satisfacció amb la pròpia vida van units gairebé sempre a orientacions negatives cap a la societat en el seu conjunt. En canvi, en l'enquesta de 1990 la puntuació més alta per a tots aquests valors dintre la societat espanyola, que s'ha anat acostant al nivell dels índexs europeus. La societat catalana es presentava l'any 1990 una mica més optimista que l'espanyola en el seu conjunt, ja que està més contenta en termes de salut, família, diners i control sobre el seu propi destí. I si aquests valors ja eren elevats l'any 1990 (on el 85% dels catalans es declaraven molt o bastant feliços), l'any 2000 el percentatge arribava al 90%, també superior al conjunt espanyol (amb un 86%). Igualment, el grau mitjà de satisfacció amb la pròpia vida ha augmentat en deu anys, passant del 7,25 al 7,37, i les sensacions de satisfacció i de llibertat amb la seva feina també han crescut, sobretot en aquest últim aspecte, que ha passat d'un 5,03 per l'any 1990 a un 6,91 en l'enquesta de l'any 2000.

A l'hora d'escollir entre la importància dels aspectes bàsics en la vida, es tria a la família com el més important (el 99% de la població pensa que és molt o bastant important, igual que el 1990), seguida del treball i del món de les relacions socials que es produeixen amb els amics i els coneguts, i el temps de lleure i d'oci. Els valors d'àmbit més universal ocupen els darrers llocs, els de caràcter ideològic, i per tant, més selectius: la religió i la política. La comparació amb els resultats de fa deu anys és interessant, no pel que fa a un canvi d'ordre en la importància, sinó en la intensitat. El treball passa d'estar valorat com a molt o bastant important del 94% dels catalans l'any 1990 al 88% l'any 2000; els amics es mantenen en el 90%, el temps lliure també perd importància, passant del 87% al 82%, la religió baixa d'un 41% a un 29%, i la política també perd intensitat, d'un 21% l'any 1990 a un 19% l'any 2000. De la mateixa manera, l'objectiu de l'ordre és certament prioritari, però sempre dins dels

límits que estableix la bandera de la llibertat, sempre que es produeixi en el quadre d'unes llibertats no amenaçades.

El treball havia perdut importància com a aspecte central en la vida de cadascú, però ara no es vol que disminueixi en el futur. Es vol tenir, que no desaparegui, però que no sigui el més important a la vida de cada persona. Que tingui la importància que té però no més. La disminució de la importància del treball destaca entre els joves i els d'edats fins a 44 anys, els estudiants i els que treballen per compte propi, els que tenen estudis de grau mitjà i superiors, els d'estatus alt i mitjà, els de l'esquerra estricta, els indiferents més els agnòstics i els no creients. Així, el rebuig del treball té tant de racionalització ideològica com de descàrrec dels ja instal·lats. Així, sembla que no solament hagi pujat el volum de treball o d'ocupació (les taxes d'activitat i d'ocupació), sinó que també ho ha fet la qualitat i la satisfacció que se n'obté. Per això és explicable que el treball no sigui vist com una càrrega que angossa (pel seu pes) o preocupa (per la seva inexistència), i per això s'ha descol·locat una mica com a part central de la vida de les persones quant a la seva consideració ideal o moral. Tot i això, el que es considera més important en una feina, més que s'ajusti a les capacitats personals, sigui interessant, o sigui útil per a la societat, és que tingui uns bons ingressos (80%) o que ofereixi seguretat (67%).

La satisfacció amb el treball es compassa amb la satisfacció amb la vida, superiors els dos casos al conjunt espanyol i als catalans de fa deu anys. Fins i tot els sentiments de felicitat personal són superiors a Catalunya. En canvi, la llibertat de prendre decisions en el treball és un actiu més escàs, ja que l'autonomia en una organització de treball difícilment és aconseguible per a una gran majoria de la gent. I s'entén en part que una organització de treball necessiti alguna disciplina, algun tipus d'autoritat. Augmenta en tres punts (passant del 32% al 35%) l'opinió que cal seguir les ordres dels superiors tot i no estar-hi d'acord, tot i que també augmenta la proporció

que pensa que només s'han de seguir quan s'està convençut que estan justificades (passa d'un 45% el 1990 a un 47% l'any 2000). Els sentiments de benestar (satisfacció i llibertat) es produeixen en funció del tipus de treball que es tingui, com és lògic, la qual cosa fa que aquests sentiments sobresurtin entre la població masculina i entre els qui treballen per compte propi.

En el cas català, el treball és vist amb menor implicació emocional, en la línia de rebaixar una mica el seu paper central en la vida d'un mateix. El treball ja no constitueix una justificació d'una vida, sinó que considerat com una ocupació quotidiana, ha anat perdent força pel que fa a les seves antigues funcions d'identificació social, de construcció de la identitat de les persones i de la seva integració en la societat. De manera que ara el treball no es veu com una part tan central en la vida d'una persona, si bé constitueix una necessitat personal i social.

L'orientació individualista és reflecteix en què més de la meitat dels enquestats opinen que cadascú s'ha d'ocupar dels seus assumptes sense interessar-se pels dels altres, un aspecte que presenta una major tendència catalana cap a la valoració de la privacitat, diferenciada dels resultats espanyols, en què és molt més individualista si bé no exempta de compromís cívic. Pertànyer a associacions voluntàries i col·laborar-hi activament és una forma de participació social i alhora d'expressió de la pròpia individualitat. Com que a Espanya els índexs d'associacionisme i de treball voluntari han estat tradicionalment baixos, a la societat espanyola no li va costar gens afegir-se al corrent general occidental postmodern de l'escàs entusiasme per afiliacions, militàncies regulars, pagaments continuats de quotes i activitats voluntàries regulars i quotidianes. A partir de 1994 es constata una (re)emergent força d'activitats i associacions, en tots els casos intentant vincular-se amb les arrels de la terra i de la pròpia història local, proposant una comunitat emocional i de sentiments. Tot i això, es percep una disminució de les taxes associatives, que sempre havien estat baixes,

ja que es passa del 30% al 22% d'associacionisme a la Catalunya del 2000. Entre elles, les associacions esportives, culturals i recreatives són les protagonistes. A continuació apareixen les de caràcter ideològic: polítiques, religioses i sindicats. Les que recullen l'ajustament professional més el benestar públic (salut i medi ambient) són les minoritàries. I les que registren les mínimes taxes de pertinença són les que tenen a veure amb els moviments socials, defensa dels drets humans, desenvolupament del Tercer Món i accions solidàries en l'àmbit local. I és que les noves solidaritats, ajudes al Tercer Món i defensa dels drets humans desperten grans adhesions, promouen ajudes i fins i tot mobilitzacions en l'àmbit local, però no mouen a apuntar-s'hi o a una participació associativa. I és que la taxa de col·laboració és superior a la de la mera implicació. Sembla com si s'estigués disposat a ajudar però sense implicar-se gaire amb l'ajudat, d'una manera molt indiferent, perquè el motiu principal per ajudar a millorar les condicions de vida dels altres és el deure moral d'ajudar, per sobre de l'interès general de la societat, de la compassió o del propi interès.

Pertànyer a associacions voluntàries i col·laborar-hi activament és una forma de participació social i alhora d'expressió de la pròpia individualitat

La manca d'interès i la despreocupació per la política es produeix dins un procés general de desideologització, d'absència de debat polític i de desaparició dels grans relats. A més, des de mitjans dels anys noranta veiem que els moviments socials (pacifistes, feministes, pro drets humans, etc.) s'han afeblit molt i que en alguns casos han quedat sense metes o objectius actualitzats. El seu lloc ha estat ocupat, en molts casos, pel moviment de les ONG, del voluntariat i l'ajuda al Tercer Món, com ja hem explicat anteriorment. Hi ha, però, altres escenaris de confrontació política, tot i que els seus protagonis-

tes no ho reconeguim. Ens referim, per exemple, a la política de les causes menors, i a la de les microlluites, a escala sectorial o laboral, o en un àmbit local o regional específic, com el creixent potencial de mobilització per participar en accions polítiques irregulars o no convencionals, en moments o situacions puntuals, de molta transcendència com hem pogut observar amb els últims esdeveniments. Així, els nivells de reticència a les accions polítiques no convencionals són més reduïts en tots els aspectes, des de signar una petició fins a ocupar edificis o fàbriques o participar en vagues no autoritzades; per exemple, en aquest últim punt el 50% dels catalans afirmen que no ho farien mai, mentre que entre els espanyols el percentatge arriba al 59%, i al 63% dels catalans de l'any 1990.

Tot i això, l'interès dels catalans per la política ha augmentat respecte a fa deu anys, i és superior també a la mitjana espanyola, amb la qual cosa s'acosta més a les pautes europees. L'any 2000 el 30% dels catalans es declaraven molt o una mica interessats per la política, davant el 27% dels espanyols o el 35% dels catalans de l'any 1990. De la mateixa manera, un 38% dels catalans es consideren gens interessats per la política, enfront el 42% dels espanyols o el 52% dels catalans de l'any 1990. Òbviament, en la població catalana es produeixen diferències internes, no tots els grups o segments de la societat es manifesten de la mateixa manera: els uns hi estan interessats o implicats; i els altres menys. Sovint es tracta de característiques estructurals que es produeixen en el mateix sentit tant en el conjunt espanyol com en el català, i fins i tot en l'europeu. Hi ha una prioritat «postmaterialista» que sobresurt a Catalunya respecte del conjunt espanyol i de la Catalunya de deu anys enrere. Es tracta «d'augmentar la participació dels ciutadans en les decisions importants del govern». Igualment, Catalunya ha pujat especialment en aquesta predisposició a les accions polítiques no convencionals, el potencial de les quals ha pujat de deu anys ençà i s'ha situat molt per davant del conjunt espanyol.

La peculiaritat catalana consisteix en una certa configuració autònoma, independent, dels grups i segments de l'espectre ideològic, cosa que constitueix una manifestació més de la desideologització de la societat catalana. En aquest procés, els extrems, minoritaris, gairebé es configuren com a grups purs, que s'acosten l'un a l'altre per la proximitat del seu format actitudinal, mentre que els grups i segments intermedis, majoritaris, adopten els models convencionals. Però com que ens trobem en el món postmodern de la fragmentació de valors, en alguns casos aquests s'elegeixen a la carta i de manera diferent segons el moment i la situació. La complexitat en què vivim ha deixat a fora qualsevol perspectiva unidimensional i unilineal. Per això, de tant en tant sembla que es defensi alhora una cosa i la contrària, com per exemple, afirmar «que siguin els experts els qui governin», ja que enfronta directament el prestigi social dels experts i tècnics al dèficit de prestigi dels polítics que «només» són polítics.

La peculiaritat catalana consisteix en una certa configuració autònoma, independent, dels grups i segments de l'espectre ideològic, cosa que constitueix una manifestació més de la desideologització de la societat catalana

La societat catalana mostra un grau de confiança en les institucions que globalment sembla una mica superior al que es donava fa uns deu anys, i avui presenta un nivell semblant al del conjunt espanyol. En conjunt, s'observa un ascens de la confiança catalana en les institucions, que ultrapassa una mica la del conjunt espanyol i que supera el seu propi nivell de fa deu anys. L'alt grau de satisfacció amb la democràcia i de confiança dipositada en les institucions no impedeix ni s'oposa a un ascens, també significatiu, del repertori d'accions polítiques no convencionals, sinó com un complement del sistema en l'espai, ca-

da vegada més rellevant, de l'opinió pública i de la seva expressió en els mitjans: per cridar l'atenció pública, per donar testimoni d'alguna cosa, per protestar, per influir en les decisions. Els sistema d'ensenyament és el millor valorat, ja que té la confiança del 63% de la població, mentre que l'any 1990 era del 60%. Li segueixen el sistema de sanitat, amb un 62%, i la seguretat social, que gaudeix d'un percentatge de confiança del 58%, quan el 1990 era només del 38%. La policia, les forces armades i el Parlament també han vist incrementada la confiança dels catalans en el període 1990-2000, mentre que el sistema de justícia, la Unió Europea, l'Església o la premsa han perdut posicions, amb uns percentatges de respostes que tenen molta i/o bastant confiança en aquestes institucions més baixos que en l'any 1990.

L'alt grau de satisfacció amb la democràcia i de confiança dipositada en les institucions no impedeix ni s'oposa a un ascens del repertori d'accions polítiques no convencionals

Pel que fa a la relació amb gent d'altres cultures, els catalans són molt més restrictius i pragmàtics que el conjunt espanyol: pensen en un percentatge més alt que s'ha de deixar venir la gent en funció dels treballs disponibles, una tònica que s'ha seguit secularment també amb les migracions internes. En un 62% són partidaris que les empreses contractin abans espanyols que treballadors estrangers quan falten llocs de treball, quan fa deu anys era del 74%. També un 63% dels catalans considera que els immigrants no han de mantenir els seus costums, sinó que han d'adoptar els de la societat receptora, una tendència totalment diferent de la de la mostra espanyola, que només hi està d'acord en un 38%, i pels joves catalans el percentatge només arriba al 48%. En canvi, si bé un 56% dels enquestats opinen que s'hauria de deixar venir a la gent si hi ha llocs disponibles (a Espanya el percentatge és del 52%), també trobem que un 27% estan d'acord a establir límits

estrictes al nombre d'estrangers que puguin venir (a Espanya és del 21%), i només un 10% es mostren favorables a deixar venir a tothom qui vulgui (a Espanya arriba al 18%). Les diferències entre joves i adults poden respondre a una indiferència més gran respecte als immigrants com a col·lectiu, ja que els joves estan més individualitzats.

En relació amb els resultats obtinguts fa deu anys a Catalunya, podem destacar altres canvis importants. En primer lloc, podem veure que puja notablement la identitat local, lligada a la localitat de residència, com una reacció de resistència contra una eventual uniformització de la realitat, perquè aquesta localitat de residència és el nivell territorial més pròxim, més «real» en el qual els individus actuen i en el qual, habitualment, es troba la seva unitat bàsica de residència, com també el cercle més pròxim de les seves relacions socials. Així, si l'any 1990 només un 22% es consideraven sobretot de la localitat on vivien, l'any 2000 aquest percentatge arribava al 48%, i si l'any 2000 un 19% es definia sobretot com a ciutadà d'Espanya, l'any 1990 aquest percentatge arribava al 43%.

Respecte a la consideració dels altres, es desconfia de «la gent» en general, però no de les persones concretes, que acostumen a ser, d'altra banda, aquelles amb qui es manté un tracte més directe i, en bona part, dintre de la quotidianitat que es desenvolupa en el marc de la localitat de residència. En canvi, al llarg d'aquests últims vint anys, la identitat espanyola *strictu sensu* ha anat perdent pes en favor de la identitat regional/autònica, tot i que és la convivència de totes dues identitats la que marca la tònica general de la identitat a Catalunya. La població catalana, respecte al conjunt espanyol, manifesta menys sentiments localistes referents a la pertinença geogràfica (poble o ciutat) i tendeix més a anomenar Catalunya com a lloc geogràfic. La pertinença a Catalunya i a Espanya es reparteix d'una forma equitativa. Alhora, es desenvolupa un acusat sentiment d'identitat local, perquè s'ha accentuat la sensibilitat respecte de les arrels locals i regionals, dins del fenomen mateix de la globalització,

compensant amb el particularisme l'universalisme dels fluxos globalitzadors.

La comparació amb les dades del 1990 mostra, en resum, una clara tendència de la societat catalana envers l'abandonament de les postures extremes i la concentració en les posicions d'identitat compartida. Podem veure que l'any 1990 un 36% de la població se sentia només espanyola i un 19% només catalana, mentre que l'any 2000 aquests percentatges havien baixat al 9% i al 6%, respectivament, mentre que els percentatges que responien a una identitat compartida (catalana i espanyola, encara que amb diferents nivells), passaven del 42% l'any 1990 al 85% l'any 2000. Específicament, la identitat catalana presenta un caràcter fortament voluntarista i dinàmic, canviant, més que no pas essencialista i estàtic. Per últim, cal destacar el fet que la llengua catalana es trobi situada entre els requisits relativament menys essencials a l'hora d'establir la identitat catalana, ja que el model cultural català tradicionalment ha donat gran importància al factor «idioma» com a signe fonamental d'integració social; el que es valora més és el fet de viure i treballar a Catalunya en un 59%, i la voluntat de ser català en un 53%, davant el 17% que considerava parlar català com una condició necessària per ser considerat català.

Conclusions

Tot i això, la societat catalana és forta en unes dimensions que poden ajudar a la formació de

capital social, és a dir, potencia unes condicions favorables a la cooperació i integració social, amb una major confiança social i menys segregacionisme, concedeix una elevada rellevància als grups primaris i a les relacions interpersonals com a reacció contra la uniformitat de la globalitat i per l'emergència del localisme; i presenta actituds favorables a la igualtat i la democràcia, a partir d'un major igualitarisme. Aquests exercicis de solidaritat activa estan motivats per raons morals i emocionals (individuals) més que no pas per interès de la societat (de justícia social). Així mateix, destaca la capacitat de mobilització per accions polítiques alternatives, no pas per pal·liar possibles dèficits democràtics, sinó per complementar el sistema i cridar l'atenció de l'opinió pública, per fer-se sentir i influir en les decisions, una actitud que té a veure clarament amb aquesta emergència dels valors postmaterialistes.

La societat catalana d'avui es configura com una societat satisfeta, individualista i secularitzada, amb una forta dosi de pragmatisme, permissivitat i tolerància, i amb un marcat sentit de la seva identitat cultural diferenciada, però sense mostrar, tanmateix, cap signe de crispació política. En alguns punts aquestes característiques poden semblar contradictòries, però hem de recordar que, quan parlem dels trets principals o de les tendències i posicions majoritàries, la societat catalana, com qualsevol altra, no és una realitat homogènia, sinó que està plena de matisos.